

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	5 Eylül 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	22 Kasım 2024
Atıf/Citation:	Durdu, A. (2024). Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi. 401-416
DOI:	10.35237/suitder.1544372
Benzerlik / Similarity: %	%2

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

Military Personality of Mahmud of Ghazni

Arslan DURDU*

Öz

Büyük milletler, tarih boyunca önemli liderler yetiştirmişlerdir. Tarihte büyük şahsiyetlere sahip olmayan bir millet, kültürel ve siyasal anlamda zayıf olarak nitelendirilebilir. Köklerini tarihin derinliklerinden alan Türk Milleti de bu bağlamda birçok büyük lider ve devlet adamı yetiştirmiştir. Bu önemli şahsiyetlerden biri de Gazneli Mahmud'dur. İdarî ve askerî kabiliyeti, siyaseti ve fütuhat felsefesiyle yaşadığı çağın önemli askerî dehalarından biridir. Mahmud, askerî eğitimini doğrudan babası Sebük Tegin'in rehberliğinde almış ve küçük yaşlardan itibaren büyük sorumluluklar üstlenmiştir. Sebük Tegin, Büst Seferi'ne çıkarken eğitim amacıyla henüz çocuk yaşta olan Mahmud'u vekil olarak Gazne'de bırakmıştır. Babası Sebük Tegin, oğlu Mahmud'u küçük yaşından itibaren askerî tecrübe kazanması için çıktığı seferlere de dâhil etmiştir. Sebük Tegin, H. 376/ M. 986 yılında Caypal'a karşı düzenlenen Lamğân seferine oğlu Mahmud'u da yanında götürmüştür. Bu savaş sırasında Mahmud, gösterdiği cesaretle öne çıkmış ve babasının gözünde askerî alandaki yetkinliğini daha da pekiştirmiştir. Katıldığı ve kendini ispatladığı savaşlardan biri de Herat Savaşı'dır. Sâmânî Emîri II. Nûh'un yardım talebi üzerine, Mahmud babası Sebük Tegin'le birlikte Sâmânîler'in Türk komutanları Ebû Ali es-Simcûrî ve Fâik'e karşı düzenlenen harekâta katılarak önemli başarılar elde etmiştir. Bu başarılarından dolayı II. Nûh, Mahmud'a "Seyfü'd-devle" unvanını vermiştir. Mahmud'un askerî eğitimi, genç yaşta sahada pratik kazanarak ve büyük sorumluluklar üstlenerek şekillenmiş, onu gelecekteki büyük seferlere ve fetihlere hazırlayan bir süreç olmuştur. Bu süreçte kazandığı tecrübeler onu Gazneliler'in en güçlü askerî liderlerinden biri hâline getirmiştir. Tahta geçtikten sonra hayatının büyük bir bölümünü savaş alanlarında geçirmiştir ve girdiği hiçbir savaşta mağlup olmamıştır. Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı döneminde Gazneli Devleti'nin sınırları batıda Azerbaycan'a, doğuda Yukarı Ganj Vadisi'ne, kuzeyde Hârizm'e ve güneyde Hint Okyanusu sahillerine kadar genişlemiştir. Bu çalışmada, dönemin kaynaklarından istifade edilerek Mahmud'un doğumu, dış görünüşü, hakimiyet anlayışı ve askerî kişiliğinin bir tasviri çizilmiştir. Özellikle askerî kişiliğini daha iyi ortaya koyabilmek için, Mahmud ile bizzat görüşen ve onunla aynı dönemde yaşayan tarihçi ve şairlerin eserlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarihi, Gazneliler, Gazneli Mahmud, Hint Seferleri, Askerî Kişilik

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE, E-Posta: arslandurdu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4105-4227.

Abstract

Throughout history, great nations have produced significant leaders. A nation without prominent figures in history can be considered weak in cultural and political terms. The Turkish nation, whose roots extend deep into history, has also raised many great leaders and statesmen in this context. One of these important figures is Mahmud of Ghazni. With his administrative and military abilities, political acumen, and philosophy of conquest, he stands out as one of the great military geniuses of his era. Mahmud received his military education directly under the guidance of his father, Sebük Tegin, and took on great responsibilities from a young age. When Sebük Tegin embarked on the Bust campaign, he left young Mahmud in charge of Ghazni as his deputy for educational purposes. Sebük Tegin also included his son Mahmud in the campaigns he led, starting from a young age, to help him gain military experience. In 986 (376 AH), Sebük Tegin took his son Mahmud along on the Lamghan campaign against Jaypal. During this battle, Mahmud stood out with his bravery, further solidifying his military prowess in his father's eyes. One of the battles in which Mahmud proved himself was the Battle of Herat. In response to the request for help from the Samanid ruler Nuh II, Mahmud, alongside his father Sebük Tegin, participated in a campaign against the Samanid Turkish commanders Abu Ali Simjuri and Fa'iq, achieving significant victories. Due to these successes, Nuh II awarded Mahmud the title "Seyfu'd-devle" (Sword of the State). Mahmud's military education was shaped by gaining practical experience on the battlefield at a young age and taking on great responsibilities, preparing him for the major campaigns and conquests in his future. The experiences he gained during this time turned him into one of the most powerful military leaders of the Ghaznavids. After ascending the throne, he spent a significant part of his life on the battlefield, and he was never defeated in any battle he fought. During the reign of Mahmud of Ghazni, the borders of the Ghaznavid State expanded westward to Azerbaijan, eastward to the Upper Ganges Valley, northward to Khwarezm, and southward to the shores of the Indian Ocean. In this study, based on the sources of the period, a portrayal of Mahmud's birth, physical appearance, understanding of authority, and military personality is presented. To better illustrate his military persona, works of historians and poets who lived during his time and personally met him have been utilized.

Keywords: Turkish History, Mahmud of Ghazni, Ghaznavids, Indian Expeditions, Military Personality

GİRİŞ

Türk tarihinde, Mete Han, Atilla, Bumin Kağan ve Bilge Kağan gibi birçok başarılı hükümdar bulunmaktadır. Gazneli Mahmud, dünya tarihinde Cengiz Han ve tarih sahnesine daha sonra çıkacak olan Timur'la birlikte Türkistan'ın gördüğü en büyük Türk kumandanlarından biridir (Miquel, 1991, s. 237-238; Palabıyık, 2002, s. 43). Gazneliler, tarih sahnesine ilk kez IX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk kökenli gulâm Alp Tegin'in (ö. 352/963) Sâ mânîler'in muhafız kıtasına katılıp devlet idaresinde etkili bir konuma gelmesiyle çıkmışlardır. Alp Tegin, Sâ mânî Devleti'nde yaşanan taht kavgaları nedeniyle orada daha fazla barınamayarak kendi gulâmları ve bir miktar kuvvetle Gazne şehrine doğru yola çıkmıştır. Yolda askerlerine şöyle seslenmiştir; "Kalan ömrümü kâfirlere karşı gazada geçirmek niyetindeyim. Belki de bu yolda şehadet mertebesine erişirim. Eğer gazaya muvaffak olursam sonrasında hacca gitmeyi dahi planlıyorum" (Şebânkâreî, 1984, s. 29-30). Yolda iki üç şehri almış geçtiği her yerde adaleti tesis ettikten sonra Gazne'ye varmıştır. O bölgeye hâkim olan Levikler Hanedanlığı'nı son vererek H. 351/M. 963'te Gazne şehrinde Gazneli Devleti'nin temellerini atmıştır (Şebânkâreî, 1984, s. 30-31; Nizâmülmülk, 2016, s. 89-101; Merçil, 2007, s. 4; Palabıyık, 2002, s. 32; Göksu, 2011, s. 16). Alp Tegin'in, her türlü işte mahir Sebük Tegin adlı bir

gulâmı bulunmaktadır. Bu gulâm, Alp Tegin'in himayesi altında Sâmânî devlet teşkilatı içinde hızla yükselmiş ve önemli vazifelere getirilmiştir. H. 352/M. 963 yılında Alp Tegin'in ölümünün ardından sırayla birtakım emirler başa geçse de onların kifayetsizliği, iş bilmezliğinden dolayı Türk emîrleri ve askerler ortak bir karar alıp Sebük Tegin'i devletin başına geçirmişlerdir (H. 366/M. 977) (Cûzcânî, 2015, s. 253; Mîrhând, 2017, s. 29; Merçil, 2007, s. 6-7; Palabıyık, 2002, s. 32). Sebük Tegin, tahta geçtikten bir müddet sonra Türk hâkimiyetini Gazne'den Doğu Afganistan'daki Zâbülistan bölgesine kadar genişletmiştir. Sebük Tegin'in vefat ettiği dönemde H. 387/M. 997 oğullarından Mahmud, Horasan ordusunun kumandanı, Nasr, Büst valisi, İsmâil ise Gazne ve Belh'in hâkimi olarak görev yapmaktadır. Sebük Tegin, İsmâil'in tahtı devralmasını vasiyet etmiş ve bu vasiyet doğrultusunda İsmâil hükümdar ilan edilmiştir. Ancak o sırada Nîşâbur'da bulunan Mahmud, kardeşi İsmâil'in hükümdarlığını tanımamış ve kardeşi Nasr ile amcası Buğracuk'u da kendi safına çekmiştir. İki kardeşin orduları Rebûlevvel 388/Mart 998 tarihinde karşı karşıya gelmiş ve Mahmud, İsmâil'in kuvvetlerini mağlup ederek Gazneliler tahtına çıkmayı başarmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 211; Merçil, 2003, s. 362). Gazneli Mahmud, H. 387/M. 997 yılından itibaren siyasî ve askerî arenada etkili bir figür olarak tarih sahnesinde daha çok görülmeye başlayacaktır. Tarihte önemli bir yer edinmeye başlaması ise H. 388/M. 998 yılında Gazneli tahtına çıkması ve H. 389/M. 999 yılında Horasan'a hâkim olmasından sonradır. Tahta çıktıktan bir müddet sonra Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı Türk-İslâm yurdu hâline getirmiştir. Girdiği savaşlarda yenilgi yüzü görmeyen Türk hükümdarı hakkında bilgi veren kaynakların çoğu Farsça ve Arapça kaleme alınmıştır. Yerli ve yabancı araştırmacılar, dönemin Farsça kaynaklarının büyük bir kısmını ve Arapça kaynakların bir bölümünü inceleyerek Mahmud hakkında çeşitli araştırma eserleri üretmişlerdir. Bu çalışmada Mahmud dönemindeki Hindistan seferleri, savaşlar ve siyasî olayların tahlili yapılarak Gazneli Mahmud'un askerî kişiliği ve karakteri üzerinde durulacaktır.

Gazneli Mahmud'un askerî kişiliği ele alınırken dönemin birincil kaynaklarıyla daha sonraki dönemlerde kaleme alınan eserler inceledikten sonra söz konusu kaynakların Sultan Mahmud'a bakışı, özellikle onun askerî yönüne ilişkin kayıtlar, dikkatle değerlendirilmiştir. Çalışmada yoğun olarak kullanılan başlıca birincil kaynaklar arasında *Târîh-i Yemînî*, *Târîh-i Beyhakî*, *Zeynü'l-Ahbâr*, *Tabakât-ı Nâsırî* ve *Şair dîvânları* yer almaktadır. Günümüzde, Gazneli Mahmud hakkında yapılan araştırma eserleri de mevcuttur. Bu çalışmalar, Mahmud'un askerî kişiliği, dehası, savaş taktikleri ve savaş felsefesini derinlemesine ele almamış aksine, bu konuları kısa birkaç cümleyle özetleyerek farklı açılardan yüzeysel bir şekilde değerlendirmiştir. Çalışmada birincil kaynaklar bağlamında doğrudan Gazneli Mahmud'un askerî kişiliği, dehası ve savaş felsefesine değinilmeye çalışılmıştır.

1. Gazneli Mahmud'un Doğumu

Türk-İslâm âleminin savunucusu ve Türk-İslâm dünyasında *sultan* unvanını kullanan ilk hükümdar olan Gazneli Mahmud (Şebânkâreî, 1984, s. 48, 50; Cûzcânî, 2015, s. 29; Nizâmülmülk, 2016, s. 41; İbnü'l-Esir, 1987, s. 109), 10 Muharrem 361/ 2 Kasım 971 tarihinde Buhara'da dünyaya gelmiştir. Babası Sebük Tegin, Isık Göl civarındaki Barshan bölgesinden veya Barshan adlı Türk boyundandır, annesi ise Zâbülistân şahının kızıdır (Cûzcânî, 2012, s. 252; Cûzcânî, 2015, s. 23; Nizâmülmülk, 2016, s. 100; Hudûdü'l-Alem, 2020, s. 52; Merçil, 1975, s. 227; Merçil, 2009, s. 262-263).

Babası Sebük Tegin, uzun boyundan dolayı "Uzun Sebük Tegin" lakabıyla anılmaktadır (Beyhakî, 2004, s. 244).

Onun Türk olduğu ve Türk soyundan geldiği tartışmasız bir gerçektir. Şair Ferruhî, bir beytinde Gazneli Mahmud'a "Türk" diye hitap eder: "*Ey Türk! Zırhını çıkar da at bir tarafa! Kalkanını ve kılıcını bırak da çengi eline al!*" (Ferruhî, 1999, s. 204). Ferruhî, ömrü savaş meydanlarında geçen büyük Türk'e savaşçı kimliğinden sıyrılıp artık dinlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kadır Han'ın Mahmud'a gönderdiği; "Bizim aramızda dostluk vardır. Özellikle senin de aslın Türk'tür yabancı biri değilsin" (Şebânkâreî, 1984, s. 57) sözleri Mahmud'un Türk kökenli olduğunu göstermektedir.

Sebük Tegin, oğlu Mahmud doğmadan evvel rüyasında evinin ortasında bulunan ocaktan büyük bir ağacın çıktığını ve ağacın büyüdükçe tüm cihanı kapladığını görmüştür. Rüyasının anlamını öğrenmek isteyen Sebük Tegin, rüya tabircisinden rüyasını yorumlamasını istemiştir. Rüya tabircisi, doğacak oğlunun devleti güçlendireceğini ve sınırlarını genişleteceğini müjdeleyince Sebük Tegin sevinmiş ve "Bu oğula Mahmud adını koydum" demiştir (Cûzcânî, 2015, s. 30). Sebük Tegin'in gördüğü saltanat rüyası, Türk devlet töresine göre kutsal kabul edilen "ocak ve ağacı" temsil etmektedir. Bu gelenekte, ocak evi aileyi, ağaç ise hanedanı, sülaleyi ve bunların bir bütünü olan devlet ve iktidarı simgeler (Zeki, 2019, s. 41). Bütün Türk devletlerinde görüldüğü üzere "kut anlayışı" Gazneli hanedan ailesinde de görülmektedir. Sebük Tegin'in çocukluğunda bir falcı, onun avuç içi falına bakarak kendisine gelecekte devlet adamı olacağını müjdelemiştir (Şebânkâreî, 1984, s. 37). Daha o zamandan itibaren kut, bu ailede görülmektedir. Nitekim Gazneli Mahmud, kardeşi İsmail'in kuvvetlerini yenilgiye uğratıp tahta çıkmış, tahta çıktıktan sonra cihan hâkimiyeti mefkuresiyle hareket etmeye başlamıştır. Gazneli Mahmud'un cihan hükümdarlığı şu ifadelerde görülmektedir: "Kayser, senin sâkin; Çaypal, senin muhafızın; Hakan, senin seyisin; Fağfur, senin sarayının perdecisidir. Irak'ta bezm, Hicaz'da cenk edersin. Acem'de adalet gösterir, Arap'ta avlanırsın" (Avfî, 1914, s. 287). "*Rum, Hint ve Kannevec'den Sind deryasına kadar uzanan toprakların hükümdarı Sultan Mahmud'dur. İran ve Turan, ona hizmet eder. Bu ülkeler onun düşüncesine ve emirlerine göre yaşarlar. Bu hükümdar, yeryüzüne adalet getirdikten sonra saltanat tacını başına taktı. Cihan hâkimi Sultan Mahmud'un, adaleti sayesinde kurtla koyun aynı kaynaktan su içebilmektedir*" (Firdevsî, 1945, s. 20-21). Gazneli Mahmud'un cihan hâkimiyetine ilişkin bu ifadeler, onun sadece fetihler yoluyla topraklarını genişleten bir lider değil, aynı zamanda adaleti tesis eden bir yönetici olduğunu göstermektedir.

2. Kişisel Özellikler

Mahmud'un yüzünde olgunluk ve asalet izleri belirgindir. Yüce bir himmet sahibi, tam bir hüner erbabı ve çok akıllı bir liderdir. Gerçekten de hükümdarlık, sanki onun için biçilmiş bir kaftandır. Çocukluk dönemlerinden itibaren kararlılık sahibi olan Mahmud, bu özelliğiyle insanların amaçlarına ulaşmalarını sağlayan bir liderdi. Gençlik yıllarında sürekli kitap okumakla meşgul olup hocalarından ilim tahsil etmiştir (Utbî, 1915, s. 123; Şebânkâreî, 1984, s. 17, 46; Beyhakî, 2004, s. 461; Beyhakî, 2011, s. 529, Beyhakî, 2022, s. 456). Gazneli Mahmud, çocukluk döneminde Kur'ân-ı Kerim'i, babası Sebük Tegin'in büyük güven duyduğu Hanefî mezhebi imamlarından Kâdı Ebû Nasr Hüseyinî'nin rehberliğinde ezberlemiş ve ilk eğitimini ondan almıştır (Akkuş, 2019, s. 355; Merçil 2003: 362). Daha sonraki eğitim sürecinde ise dönemin önde gelen âlimlerinden ve kadı unvanıyla

tanınan Ebû Ali'nin babası el-Hinnâî (Hîniyâî) gözetiminde eğitim görmüştür (Nâzım, 1931, s. 35; Akkuş, 2019, s. 355)¹. Ayrıca, Arapçayı ileri derecede öğrenmiş, danışmanlarıyla iletişim kurabilecek seviyede Farsça bilgisi edinmiştir (Bosworth, 1999, s. 129). İlmî tartışma ve münazaralardan hoşlanmış, her zaman hakkın tarafında olmuştur. Sultan Mahmud, ileri görüşlü, bilgili, adaletli bir hükümdar olarak tanınmıştır. İslâm dinine yürekten bağlı, peygamberlerin ve geçmiş padişahların tarihlerini okumaktan büyük zevk almaktadır (Şebânkâreî, 1984, s. 67). Gazneli Mahmud'un fiziki yapısı hakkında bilgi veren Nizâmülmülk, onun çekik gözlü, kuru ciltli, uzun boyunlu, kalkık burunlu ve köse olduğunu kaydeder. Ayrıca, daima toprak yemesi sebebiyle yüzünün kırmızı olduğunu da bildirir (Nizâmülmülk, s. 2016, s. 40). İbnü'l-Esir'e göre Sultan Mahmud, orta boylu ve yakışıklı; güzel yüzlü bir kimsedir. Küçük gözleri ve kızıl saçlarıyla tanınmaktadır. Oğlu Muhammed, babasına benzer bir görünüşe sahiptir. Mesud ise kilolu ve uzun boyludur (İbnü'l-Esir, 1987, s. 310). Mahmud, akıllı, dindar, hayırsever ve adaletli bir hükümdardır. Aynı zamanda ilim ve marifet sahibi olarak tanınmaktadır (İbnü'l-Esir, 1987, s. 309). Şebânkâreî, Gazneli Mahmud'u gençliğinde filler ve aslanlarla savaşıyor kadar cesur, mızrakla aslanları yenebilecek kadar yetenekli biri olarak tanımlamaktadır. Gazneli Mahmud, gençliğinde değirmene gider, değirmen taşını tutup kaldırır, kafasının üzerinde döndürmektedir. Eliyle at kemiğini kırabilmekte, yüz menlik bir güzü başının üzerinde döndürebilmektedir, 60 men (yaklaşık 50 kg) ağırlığında bir güzü ise başının üstünde döndürüp 20 gez (yaklaşık 19 m) uzaklığa atabilmektedir (Şebânkâreî, 1984, s. 43, 68). Gençlik yıllarında ne kadar güçlü olduğu ve ağırlıklarla güç talimi yaptığı anlaşılmaktadır. Yoksa bu kadar ağır bir güzü savaşta uzun süreli kullanabilmek basit bir iş değildir; güç ve talim gerektirmektedir.

3. Askerî Kişiliği

Şehzadelik yıllarındaki askerî faaliyetleri bir tarafa bırakıldığında Gazneli Mahmud'un askerî kişiliğinin şekillenmesinde asıl rol oynayan faktörlerin Hindistan seferleri olduğu söylenebilir. Mahmud, gençlik yıllarında babasıyla birlikte seferlere katılarak hem siyasî hem de askerî alanda deneyim kazanmış ve kendini geliştirmiştir. Mahmud, çıktığı bir Hint gazasında büyük kahramanlıklar sergilemiş, Hind şahının yakınlarından on sekiz kişiyi bizzat öldürmüş ve başlarını mızrağa takıp babasının huzuruna göndermiştir (Şebânkâreî, 1984, s. 42). Şebânkâreî'nin dediğine göre babasının ordusunun komutanı ve bahadırı olan Emir Mahmud, her yıl Hindistan'a gazaya çıkmış ve babasının ölümüne kadar Hindistan'da yüze yakın meşhur kaleyi fethetmiştir (Şebânkâreî, 1984, s. 44). Türkler, hangi coğrafyada ve dönemde olursa olsun, İslamiyet'i kabul etmeden önce sahip oldukları "alplık" geleneği, savaşçı bir kimliği ifade etmektedir. Müslüman olduktan sonra ise bu anlayış, İslâmî değerlerle harmanlanarak "gazilik" kavramına evrilmiştir. Derin bir dinî mefkûreye sahip olan Gazneli Mahmud, Hindistan seferlerine çıkarken gaza ruhu ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) adının ulaşmadığı bölgelere İslâm'ı götürme arzusuyla hareket etmiş ve İslâm dinini yayma amacıyla büyük çaba sarf etmiştir (Akkuş, 2019, s. 357). Gazneli Mahmud, İslâm dünyasında "gazi" olarak tanınan, fetihçi bir hükümdardır ve hayatının büyük bir kısmını gaza ve cihat ideolojisi doğrultusunda geçirmiştir. Onun gazilik kimliği, sadece askeri başarılarının değil,

¹ Ders aldığı hocanın ismi zikredilmiyor. Fakat Kadı Hubbini denen zatın babası, Mahmud'a hocalık yapmıştır. Kendisine Kur'an okumasını öğretmiştir. Bu isim 1383/2004 tarihli nüshanda Kadı Sini olarak zikredilmektedir. Necati Lügal, 1390/2011 tarihli nüshayı esas alınarak bu ismi Hubbini olarak neşretmiştir (Beyhakî, 2022, s. 456). Muhammed Nazım bunu, Siniyya olarak zikretmektedir. (Nâzım, 1931, s. 35).

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

aynı zamanda İslâm dünyasında meşru bir lider olarak kabul görmesinin de temel taşlarından biridir. Abbâsî halifesi tarafından tanınan ve desteklenen Mahmud, bu unvanla hem dinî hem de siyasî otoritesini pekiştirmiştir. Onun askerî kimliği, gaza ve cihat kavramları etrafında şekillenmiş ve bu iki ideoloji, onun seferlerinin meşruiyetini sağlamıştır.

Devletin iç ve dış siyasetini yakından takip ederek gelecekteki hükümdarlık görevine hazırlık yapmıştır. Sebük Tegin'in "Pendnâme"si, Gazneli Mahmud'a devlet yönetimi konusunda rehberlik eden askerî, ahlakî ve siyasî öğütler içeren önemli bir nasihatnamedir. Sebük Tegin'in oğluna verdiği nasihatler, askerî, adalet, ahlak ve liderlik konularında derin bir bilgelik içerir ve Gazneli Mahmud'un başarılı hükümdarlığının arkasındaki temel ilkeleri ortaya koyar. Sebük Tegin, oğluna ordu teşkilatı hakkında önemli nasihatlerde bulunmuştur. Ona, "Ordunun silah ve yiyecek durumunu yakından takip et! Ordunun listesi, tıpkı "Kul Hüvallahü Ehad" gibi aklında olmalı! Ordundaki her bir askerî tanı ve nesebinin seninle eşit olduğunu bil! Her kavmin âdetini öğren ve cesur adamları sev! Eğer sabaha bir işin varsa, kuşluk vaktinde ordu hazır olmalı!" (Şebânkârî, 1984, s. 40-41, Zeki, 2019a, s. 49-50) diyerek ordu düzeninin ve askerî gücün doğrudan hükümdarın kontrolünde olmasının önemine vurgu yapmıştır. Sebük Tegin, bu öğütleriyle güçlü bir ordunun varlığının hükümdarın doğrudan sorumluluğunda olması gerektiğini belirtmiştir. Savaş söz konusu olduğunda, derinlemesine düşünülmesi gerektiğini ifade etmiş; zira savaş bir nevi ticaret gibidir neticede ya başarılı ya da başarısız olacağı vurgulanmıştır. Bu nedenle, meseleye önce dikkatlice yaklaşmak gereklidir ve eğer barışçıl yollarla bir anlaşma sağlanabiliyorsa kâfirler dışında Müslümanlarla savaşa meyledilmemelidir (Merçil, 1975, s. 232; Zeki, 2019a, s. 50). Gazneli Mahmud, H. 388/M. 998 yılında babasının ölümünden sonra kardeşi İsmâil'in kuvvetlerini mağlup ederek Gazneliler tahtına geçmiştir. Gazneli Devleti'nin temellerini atan Gazneli Mahmud, üstün idarecilik ve teşkilatçılık becerileriyle kısa sürede devletini sağlam bir yapıya kavuşturmayı başarmıştır. Nitekim vefat ettiğinde geride sarsılmaz kaideler ve esaslar üzerine kurulu bir devlet bırakması bunun kanıtıdır (Beyhakî, 2004, s. 113). Gazneli Mahmud, küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitim ve öğretim sayesinde ileride sahip olacağı liderlik vasıflarını edinmiş hem askerî hem de tarihî ve siyasî konularda kendisini geliştirmiştir. Beyhakî'nin satır aralarındaki "Büyük bir komutanın işitilen, okunan ve savaşlarda kullandığı ihtiyati tedbirlerini aldı" (Beyhakî, 2004, s. 330) cümlesi, dönemin askerî konulara verdiği önemi ifade etmektedir. Büyük bir komutanın, savaşlarda başarılı olabilmesi için çeşitli tedbirleri alması, onun liderlik ve strateji konusundaki yetkisinin varlığını gösterir. Bu ifadeler, komutanların sadece kendi deneyimlerinden değil, aynı zamanda geçmiş savaşlar ve diğer komutanların tecrübelerinden de yararlandıklarını gösterir.

Gazneli Mahmud, tahta geçmeden önce babası Sebük Tegin döneminde Kâbil Emirliği, Gazne Vekilliği, Horasan Sipehsârlığı, Belh ve Nîşâbur valiliği gibi önemli görevleri başarıyla yerine getirmiştir (Zeki, 2019a, s. 53). 19 yaşında Kâbil emiri olan Mahmud'un şöhreti hızla yayılmaya başlamış, bu durum bazı emirleri rahatsız etmiştir. Mahmud'un önünü kesmek için çeşitli entrikalar yapılmış ve babasıyla arasını açarak onu yaklaşık altı ay süreyle ev hapsine almayı başarmışlardır (Zeki, 2019a, s. 53). Sebük Tegin, H. 366/M. 977 yılında Büst seferine çıktığında Mahmud'u Gazne'de vekil olarak bırakmış, Büst'ü ele geçirdikten sonra da uzun bir süre Gazne'nin yönetimini ona emanet ederek kendisi Büst'te kalmıştır. Gazneli Mahmud, H. 384/M. 994-H. 387/M. 998 yılları arasında Sâ mânîler'in Horasan sipehsâlârlığı görevini üstlenmiş ve Nîşâbur'da isyanları bastırarak Sâ mânîler'e önemli destek sağlamıştır. H. 376/M. 986 yılında Hinduların Kâbil üzerine yaptığı

saldırıda Mahmud, Sebük Tegin'in öncü kuvvetlerinin başında yer alarak savaşın seyrini değiştiren bir rol oynamıştır (Halili, 2008, s. 16). Dinî, siyasî ve askerî alanlarda üstün başarılar elde eden Mahmud, Şaban 387/Ağustos 997 tarihinde babası Sebük Tegin'in vefatının ardından, kardeşi İsmâil'in sekiz ay süren yönetiminden sonra Rebülevvel 388/Mart 998 tarihinde Gazneli Devleti'nin idaresini devralmıştır (Zeki, 2019a, s. 54).

Gazneli Mahmud, Hindistan'a yaptığı başarılı seferlerle ün kazanmış ve askerî konularda kendini ispatlamıştır. Sultan Mahmud'un hükümdarlığı döneminde Gazneli Devleti, bulunduğu coğrafya ve Ortaçağ'ın en güçlü ve en büyük ordusuna sahiptir. Gazneli Mahmud, H. 410/M. 1019-1020 yılında Halife Kâdir Billâh'a yazdığı mektubunda ordusunun büyüklüğünü şu şekilde zikreder: *"Halifemizin yüce emirlerini yerine getirmek üzere kâfir Sind ve Hind üzerine sefere çıktım. Oğlum Muhammed, Gazne'de on bin yaya ve on beş bin süvari hazırladı. Diğer oğlum Mesud on bin süvari ve on bin yaya topladı. Hâcib Arslan Câzib, Toharistan ve Belh'den on bin yaya ve on iki bin süvari ile geldi. Hacîbü'l-Kebîr Altuntâş, Hârizm'de yirmi bin yaya ve yirmi bin süvari ile emirlerinizi beklemektedir. Bu orduya büyük bir gönüllü grubu da iştirak etti. Bu orduyla kulunuz, kalbinde şehadet arzusuyla yola çıktı"* (İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 133-134). Bu sayılar göz önüne alındığında ordu, elli yedi bin süvari ve elli bin piyadeyle toplamda yüz yedi bin kişiyi bulmaktadır. Katılan gönüllüleri yirmi bin kişi olarak hesaba katarsak yaklaşık yüz yirmi yedi, yüz otuz bin bin rakamına ulaşılır. Çünkü bir sefere katılan en yüksek gönüllü sayısı yirmi bin olarak zikredilmektedir (Utbî, 1915, s. 242; İbnü'l-Esîr, 1987, s. 209).

Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı zamanında zikredilen en yüksek gulâm sayısı yedi bin iki yüz altmıştır (Şebânkâreî, 1984, s. 63). Gazneli Mahmud'un muhafız kıtasının görünüşü hakkında en detaylı bilgiler Leşker-i Bâzâr Sarayı ve Gazneliler Dönemi'ne ait pirinç tepsi buluntusunda yer almaktadır (Durdu, 2022, s. 197). Bu görseller, kaynaklardaki ifadelerle benzerlik göstermektedir. Bu rakamlar, onun askerî gücünü, ordusunun büyüklüğünü ve savaş yeteneklerini yansıtmaktadır. Gulâmlar, hükümdara olan sadakatleriyle bilinir. Bu sadakat, onların hükümdarın emirlerine sıkı sıkıya bağlı kalmalarını ve savaş meydanında cesurca savaşmalarını sağlamıştır. Mahmud'un ordusunda bu kadar çok gulâm bulunması, onun güvenilir bir askerî teşkilat oluşturduğunu göstermektedir. Bu profesyonel askerler, seferlerin başarısında kritik bir rol üstlenmiştir.

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* adlı eserinde Gazneli Mahmud'u örnek göstererek ordunun çeşitli milletlerden oluşmasının önemini ve nedenlerini şu şekilde dile getirmektedir: *"Sultan Mahmud'un âdeti, Türk, Horasanlı, Arap, Hindu, Gûrlu ve Deylemlî gibi çeşitli soydan askerleri ordusunda bulundurmaktı. Ordu içinde askerlerin aynı soydan olması birçok soruna yol açar ve verimliliklerini düşürür; bu nedenle her soydan asker bulundurmaya özen gösterilmelidir"* (Nizâmülmülk, 2016, s. 86; Barthold, 1990, s. 310). Gazneli Devleti'nin ordusu, Türk, Tacik, Arap, Hint, Gûr ve Deylemlî gibi çeşitli milletlerin birleşiminden oluşmaktadır. Gazneli Mahmud'un atın üstünde olmaktan haz alan, savaşçılarla karşılaşmaktan, kılıç ve mızrak kullanmaktan mutlu olan bir ordusu vardır. Farklı milletlerden askerlerin bulunması, ordunun çeşitli yeteneklere ve becerilere sahip olmasını sağlamaktadır. Her milletin kendine özgü savaş teknikleri ve stratejileri vardır. Bu çeşitlilik, ordunun genel yetkinliğini artırır. Bir ordunun tamamen tek bir millettten oluşması, iç isyan ve sadakatsizlik riskini artırabilir. Farklı milletlerden askerler, birbirlerini dengeleyerek sadakat sorunlarını en aza indirir. Mahmud, ordusunda farklı milletlerden askerler bulundurarak iç güvenliği ve sadakati sağlamayı amaçlamıştır. Farklı milletlerden gelen askerler arasındaki rekabet,

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

ordunun genel performansını artırabilir. Her milletin askerleri, kendi yeteneklerini ve cesaretlerini göstermek için daha motive olabilirler. Bu, ordunun genel verimliliğini ve savaşma kabiliyetini artırır. Önemli bir hususta Gazneli Mahmud'un ordusundaki tüm unsurların ona derin bir saygı gösterip sorgusuz itaat etmeleridir. Bu itaatin, ordunun sahip olduğu inanç ve cihat sevgisinden kaynaklandığı söylenebilir. Gazneli Mahmud'un güçlü idare anlayışı ve fetihler sonucunda elde edilen ganimetlerin adil bir şekilde dağıtılması, ordunun Mahmud'a olan bağlılığını pekiştirmiş ve gönülden itaat etmelerini sağlamıştır (Nizamülmülk, 2016, s. 86; Zeki, 2019a, s. 50).

Bu bağlamda Fahr-i Müdebbir; "ordu sevk etmede, akıllılıkta, yiğitlikte ve işi vaktinde yapmada Sultan Mahmud gibi olunması" gerektiğini zikreder (Fahr-i Müdebbir, 1967, s. 301). Fahr-i Müdebbir'in bu ifadesi, iyi bir liderin sahip olması gereken nitelikleri ve özellikleri vurgulamaktadır. "Ordu sevk etmede, akıllılıkta, yiğitlikte ve işi vaktinde yapmada" gibi nitelikler, bir liderin karar verme yeteneği, cesareti, stratejik düşünme becerisi ve zamanında hareket edebilme kabiliyetini ifade eder. Bu niteliklerin tümü, başarılı bir yönetim için önemli unsurlardır. Gazneli Mahmud, kılıç, ok, gürz ve mızrak gibi devrin silahlarını kullanmakta çok mahir olup kılıç ve Kalâcûri ile cenk etmekte, ok atmakta, mızrak kullanmaktadır (Fahr-i Müdebbir, 1967, s. 301). Şair Ferruhî, Sultan Mahmud'un yayını daima Resul'ün adıyla sertçe çekip okunu daima Allah'ın ismiyle attığını zikreder (Ferruhî, 1999, s. 206). Bu ifadeler, Gazneli Mahmud'un savaş meydanında ne kadar yetenekli ve çok yönlü bir savaşçı olduğunu göstermektedir. Gazneli Mahmud, sadece bir komutan veya hükümdar olarak değil, aynı zamanda bizzat savaşın içinde yer alan bir savaşçı olarak da dikkat çeker. Kılıç kullanmak, ok atmak ve mızrakla savaşmak, o dönemin savaş teknikleri açısından önemli becerilerdir ve bir liderin hem stratejik hem de fiziksel olarak savaş meydanında etkili olmasını sağlar. Bu ifadelerden, Gazneli Mahmud'un sadece emir veren bir komutan değil, aynı zamanda savaşın her aşamasında aktif bir katılımcı olduğu, askerleriyle yan yana savaştığı ve cesaretiyle onlara moral verdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, onun liderlik gücünü ve askerleri üzerindeki etkisini artırmış olmalıdır. Böylece, sadece siyasî bir lider değil, aynı zamanda bir savaşçı olarak da anımsanır.

Gazneli Mahmud'un askerî dehası, yaşadığı çağın üstündedir. Gazneli Devleti, onun liderliğinde gerçekleştirilen birçok sefer ve savaşta başarı kazanmıştır. Askerî dehasının sırrı, sadece kazandığı muharebelerin sonuçlarıyla sınırlı değil, muharebelerde uyguladığı taktik ve stratejilerde yatmaktadır. Sultan, savaş alanında duruma göre taktik değişiklikleri yapabilen esnek bir liderdir. Düşman kuvvetlerini dikkatlice analiz edip onların hareketlerini doğru tahmin ederek zaaf noktalarını ustalıkla hedef almaktadır. Sürekli düşman hakkında bilgi toplayarak savaşın gidişatını önceden tahmin edebilmiş ve bu da ona önemli stratejik avantajlar sağlamıştır. Lojistik planlama konusunda da oldukça başarılı olan Sultan Mahmud, ordusunun ihtiyaçlarını öngörerek uzun süren seferlerde bile üstünlüğünü korumuştur. Coğrafi ve iklimsel koşulları da dikkate alarak ordusunu bu avantajlara göre yönlendirmiştir. Onun ordusu, savaştığı arazilerin özelliklerini kullanarak avantaj sağlamış, düşmanlarını bu koşullara karşı savunmasız bırakmıştır. Sultan Mahmud, girdiği muharebeleri tesadüflerle değil, ortaya koyduğu ustaca taktikler ve kimsenin cesaret edemeyeceği uygulamalar sayesinde kazanmıştır. Sultan Mahmud, son derece cesur ve yürekli bir liderdi; savaşta aktif olarak katılır ve en zorlu çatışmalara bizzat girmektedir. Ferruhî; "Ben padişah Mahmud'u birkaç savaşta görmüştüm. Savaş sırasında ordunun önünde kendisini siper etmişti" (Ferruhî, 1999, s. 56) ifadelerini nakletmektedir. Hayatının son dönemlerinde, nedimlerine vücudunda yetmiş üç

mızrak, ok ve kılıç yarası izinin bulunduğunu göstererek savaşlar ve çatışmalardaki tecrübelerini açıkça ortaya koymuştur (Şebânkârî, 1984, s. 68). Ferrûhî; “Zâbülistânlı Mahmud Gazi, yedi düvelin serdarıdır. Mızrağıyla gergedanın boynuzunu ikiye ayırır, Anka’nın kanadını kırar” (Ferruhî, 1999, s. 437) diyerek onun gaziliği, komutanlığı ve silah kullanmadaki ustalığına vurgu yapmaktadır. Ferruhî, Mahmud’un savaş meydanındaki aktif katılımı ve cesaretini vurgulamaktadır. Mahmud’un ordusunun önünde bizzat kendisini siper etmesi onun yalnızca bir komutan olarak değil, aynı zamanda bir savaşçı olarak da ordusuna örnek olduğunu göstermektedir. Vücudunda bulunan yetmiş üç yara izi, Mahmud’un savaştaki kişisel tecrübelerini ve doğrudan çatışmalara katılma kararlılığını simgeler. Bu izler, onun sadece stratejik bir lider olmadığını, aynı zamanda fiziksel cesaretiyle de öne çıkan bir hükümdar olduğunu gösterir. Ferruhî’nin Mahmud’u “yedi düvelin serdarı” olarak nitelenmesi, onun geniş askerî nüfuzunu ve uluslararası düzeyde kazandığı saygınlığı ifade eder. Mahmud’un mızrak ve kılıç kullanımındaki ustalığı, onun kişisel yeteneklerinin askerî başarılarının bir parçası olduğunu vurgular. Sultan, aynı zamanda iyi bir süvaridir. Atlarına “memleket fetheden ve şehir gezen” lakabı verilmiştir (Ferruhî, 1999, s. 56, 276, 389). Bazı savaşlarda *Hing-i mübarek* adlı kır atıyla savaşmaktadır (Şebânkârî, 1984, s. 50). Gazneli Mahmud, at sırtından inmeyen büyük bir komutandır. Hindistan seferlerinde elde edilen zaferlerde atın rolü büyüktür (Göksu, 2021, s. 97). Atlar, o dönemin savaş stratejilerinde ve komutanların imajında büyük bir öneme sahiptir. Özellikle de özel isimler verilen atlar, genellikle sahibinin karakteri, gücü ve cesaretiyle ilişkilendirilmiştir. Atın renginin kır olması da savaş alanında dikkat çeken ve liderin görünürlüğünü artıran bir detaydır. Ayrıca, böyle bir atla savaşmak, onun liderlik karizmasını ve askerî otoritesini daha da pekiştirmiştir.

Gazneli Devleti’nin ordu yapısı ve düzeni, devletin gelişim sürecinin ardından meydan savaşlarına daha uygun hale gelmiştir. Bu nedenle, her koşulda meydan savaşı yapma konusunda ısrarcı davranmışlardır. Beyhakî’nin “Savaş düzeninde Sultan Mahmud ile savaşmak kesinlikle doğru değildir” (Beyhakî, 2004, s. 645) kaydından onun ordusunun meydan savaşlarındaki gücünü ve yenilmez bir komutan olduğunu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Benzer ifadeleri Utbî de zikretmektedir. Savaş meydanında onun kuvveti karşısında mücadele edilmez, askerleri karşısında durulmaz (Utbî, 1915, s. 246; Hemedânî, 1999, s. 208). Bu ifadeler, Sultan Mahmud’un askerî strateji, disiplin ve liderlik yönünden ne kadar üstün olduğunu, askerî dehasını ve savaş düzenindeki yetkisini öne çıkarmaktadır. Ona karşı savaşın doğru olmadığını vurgulamak onun düzenli, iyi sınıflanmış ve disiplinli bir orduya sahip olduğunu da gösterir. Bu da ona karşı savaşın baştan yanlış ve umutsuz bir girişim olduğu anlamına gelir.

Gazneli Mahmud’un askerî dehasını ve stratejik becerilerini anlamak için ordusunda filleri nasıl kullandığını incelemek oldukça önemlidir. Gazneli Mahmud’un ordusunda zamanın savaş tankları da denilen filler bulunmaktadır. Filler, okçulara atış avantajı sağlamak, düşman saflarını bozmak ve komutanlara ordunun sevk ve idaresi için geniş bir görüş alanı sunmak gibi birçok alanda kullanılmıştır. Ayrıca mancınık gibi ağır kuşatma makinelerinin taşınmasında da fillerden yararlanılmıştır. Hint seferlerinden elde edilen yaklaşık fil sayısı 1500-2000 civarındadır (Durdu, 2022, s. 265). Cûzcânî, Sultan Mahmud’un sarayında 2500 fil bulunduğunu (Cûzcânî, 2012, s. 255), Gerdîzî ise Sultan Mahmud’un H. 414/M. 1023-1024’te Şâhabâr düzlüğündeki askerî törenine tam teçhizatlı 1300 filin katıldığını zikreder (Gerdîzî, 1984, s. 404). Fil sayılarına bakıldığında böyle bir ordunun yenilmez olduğu görülmektedir. Fakat bir savaşa, yukarıda zikredilen sayı kadar fil götürülmediği

bilinmektedir. Filler, savaş alanında büyük bir güç ve korku unsuru olarak kullanılmıştır. Devasa yapıları ve güçleri sayesinde, düşman birliklerinde büyük bir dehşet ve panik yaratmaktadırlar. Bu da savaşın psikolojik yönünü Mahmud'un lehine çevirmesine yardımcı olmaktadır. Filler, Gazneli ordusunun taktiksel planlarında önemli bir yer tutmaktadır. Fillerin öncü olarak kullanılması, düşman hatlarını kırmak ve savunma düzenlerini bozmak için etkili bir yöntemdir. Mahmud, filleri özellikle kalabalık piyade birliklerine ve düşmanın savunma hatlarına karşı kullanarak büyük avantaj sağlamıştır. Karahanlılar'la yapılan savaşta fillerin düşman saflarını yarıp Karahanlılar'ın sancaktarını devirmesi buna en güzel örnektir. Filler, sadece askerî bir araç olarak değil, aynı zamanda bir güç ve prestij simgesi olarak da kullanılmıştır. Mahmud'un filleri savaşlarda ve törenlerde kullanması, onun zenginliğini, gücünü ve otoritesini sembolize etmektedir. Gazneli Mahmud, Hindistan'a düzenlediği seferlerde filleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Hindistan'ın geniş ve düz arazilerinde fillerin hareket kabiliyeti ve savaş gücü, Mahmud'un ordusuna büyük avantaj sağlamıştır.

Gerdîzî, Sultan Mahmud'un nasıl savaştığına, büyük hükümdarları nasıl yendiğine, Hint seferlerine, Horasan ve Irak'taki fetihlerine, dağları, çölleri ve tehlikeli yolları nasıl aştığına bizzat tanıklık etmiştir. "Onun kimsenin bilmediği, duymadığı savaş taktikleri, siyasî işleri olmuştur" diyerek Mahmud'un askerî yönüne vurgu yapmaktadır (Gerdîzî, 1984, s. 379). Gerdîzî'nin aktardığı bilgilere dayanarak Sultan Mahmud'un savaş hileleri ve taktiklerinde usta, büyük bir kumandan olduğu ifade edilebilir. Fakat bu taktik ve hileler konusunda bilgi vermemektedir. Bu ifadeler, onun askerî ve siyasî dehasını öne çıkaran önemli bir değerlendirmedir. Sultan Mahmud'un askerî başarılarının sadece doğrudan savaş yetenekleriyle değil, aynı zamanda uyguladığı stratejik hileler ve siyasî manevralarla da ilgili olduğunu gösterir. O, savaşlarda sadece güç değil zekâ ve strateji de kullanmaktadır. Gazneli Mahmud, coğrafi koşulları çok önemseyip ona göre stratejik hamleler yapmaktadır. Örneğin dar boğazları geçmek için öncelikle bu şartlarda savaşmada tecrübeli ve dayanıklı Afganlı ve Deylemî piyadeleri kullanmaktadır (Utbî, 1915, s. 211; Hemedânî, 1999, s. 180; Merçil, 2007; s. 21). Bu, onun askerî dehasını ve liderliği öne çıkarır. Sultan Mahmud, askerî stratejisi ve taktik becerileriyle savaş alanında bir deha olarak kabul edilir.

Sultan Mahmud askerî dehası, stratejik planlama yeteneği ve savaş taktikleriyle tanınır. Savaşlarda düşmanlarını korkutan bir lider olmuş ve çeşitli zaferler elde etmiştir. Gazneli Mahmud, büyük ordularla hareket etmiş ve askerî birliklerini disiplin altında tutmayı başarmıştır. Aynı zamanda kaleleri kuşatmak, savaş taktiklerini uygulamak ve düşman ordularını yenmek için ustaca planlar yapabilen bir stratejisttir. Ordusunda mancınık ve arrâde gibi ağır kuşatma silahları bulunmaktadır. Örneğin Saffârî hanedanı, Gazneli Devleti'nin kontrolü altındaki Bûsenç ve Kuhistân bölgelerini ele geçirerek Sultan Mahmud'un amcası Buğracuk'u öldürmüştür. Bu olay üzerine Sultan Mahmud, amcasının intikamını almak için Sîstan'a bir sefer düzenlemiş ve Saffârî lideri Halef, İspehbed Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Sultan Mahmud, kaleyi kuşatarak mancınıkların kurulması emrini vermiştir. Halef, kuşatmaya daha fazla dayanamayarak yüz bin dinar ödemeyi ve hutbeyi Sultan Mahmud adına okutmayı kabul etmiştir; böylece iki taraf arasında barış sağlanmıştır (Utbî, 1915, s. 154; Târih-i Sîstân, 2002, s. 326; Merçil, 2007, s. 16). Sultan Mahmud, Sîstan'ı kontrol altına aldıktan sonra bölgeden ayrılırken yönetimi Hâcib Kancî'yi (حاجب قنچى) bırakmıştır (Utbî, 1915, s. 160). Hâcib Kancî, Sîstan halkına adil ve iyi bir şekilde davranmıştır. Ancak bir süre sonra şehirdeki eşkıyalar ve isyancılar Sultan Mahmud'a karşı ayaklanmışlardır. Sultan, bu

isyancıları bastırmak için Erk Kalesi'ni kuşatmıştır. Kalenin çevresindeki hendeğe kadar ilerleyerek savunmayı kırıp kaleyi ele geçirmek için çeşitli stratejiler düşünmüştür. Mancınıkların kurulmasını ve yakındaki siperlerin kapatılmasını emretmiş ardından, kaleyi her taraftan vurabilecek güçlü bir mancınık-ı arûs (Târîh-i Sîstân, 2002, s. 334; Göksu, 2018, s. 349) yerleştirmiş ve saldırılar yeniden başlamıştır. Kalenin surlarının bir bölümü yıkılarak çökmüştür. Bu başarılı taarruz sonucunda Sultan Mahmud büyük bir zafer elde etmiş, kaleleri ele geçirmiştir (Utbî, 1915, s. 160; İbnü'l-Esîr, 1987, s. 144; Târîh-i Sîstân, 2002, s. 334). Gazneli Mahmud'un ordusunda mancınık ve arrâde gibi ağır kuşatma silahlarının bulunması, onun askerî gücünü ve stratejik yeteneklerini önemli ölçüde artırmıştır. Bu silahlar, Gazneli ordusunun kuşatma yeteneklerini genişletmiş, savaş meydanında stratejik üstünlük sağlamış ve düşman üzerinde psikolojik baskı yaratmıştır. Mahmud'un bu tür teknolojik ve askerî yeniliklere verdiği önem, onun askerî dehasının ve liderlik vasıflarının bir başka göstergesidir.

Gazneli Mahmud, devletin dış politikasını iki temel faktöre göre düzenlemiştir: Birincisi Hindistan fetih hareketleri, bir diğeri ise Abbâsî Hilâfetiyle iyi ilişkiler kurma stratejisidir. Bu bağlamda Gazneli Mahmud, Hindistan coğrafyasına başarılı on yedi sefer düzenlemiştir (Palabıyık, 2007, s. 146-149). Gazneli Mahmud, Hindistan'a sefer düzenlerken belirli bir plan çerçevesinde hareket etmiştir. Gazneli Mahmud, fethetmek istediği bölge ve kalenin durumu hakkında istihbarat topladıktan ve gerekli sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra, her yıl düzenli olarak Hindistan seferine çıkmıştır. Seferine çıkmadan önce muson yağmurlarının başlangıç ve bitiş zamanlarını hesaplamış, seferin mahiyetine ve coğrafi şartlara göre de hazırlıklar yapmıştır. Bu seferlerin hepsinde askerî dehası ve uyguladığı stratejiler sayesinde başarılı olmuştur. Hindistan'ın fethinde yenilikçi taktikler kullanmış ve büyük bir deniz ve kara gücüyle Hint şehirleri, kalelerini ele geçirmiştir. İndus Nehri üzerinde Türk tarihi açısından önemli bir donanma savaşı yaşanmıştır. Bu savaş, dönemin stratejik ve askerî gelişmelerine ışık tutarak Türk tarihinin önemli anlarından biri olarak kabul edilir. Mîrhând, bir yerde Sultan Mahmud için "karanın ve denizin padişahı" (Mîrhând, 2006, s. 2929) terkibini zikretmektedir. Gazneli Mahmud bu seferler sonucunda en büyük İslâm ve Türk Büyükleri arasına girmiştir.

Gazneli Mahmud, casuslarından bilgi almadan hareket etmeyen ve ordusunda bir casus olduğunda bunu hemen tespit eden bir liderdir. Casusları ve sırdaşları aracılığıyla her türlü gizli bilgiye ulaşmış, hatta yeni doğan bebeklerden bile haberdar olmuştur. Zekâsı sayesinde hiçbir detay gözünden kaçmamaktadır (Beyhakî, 2004, s. 645; Nizâmülmülk, 2016, s. 60). Gazneli Sultan Mahmud'un kurduğu casusluk ve istihbarat ağı, onun hükümdarlığının gücünü ve etkinliğini artıran önemli bir araç olmuştur. Bu sistem hem iç hem de dış tehditlere karşı devleti korumuş, halkın güvenliğini sağlamış ve düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Mahmud'un her türlü bilgiye hızlıca ulaşabilmesi ve gereken önlemleri alabilmesi onun askerî ve idarî başarısını pekiştirmiştir.

Gazneli Mahmud, özel yaşamında gûy ve çevgân oynamaktan hoşlanır, ava gider ve bezm meclisi tertip etmektedir. Gazneli devrinde temel askerî eğitim ve savaş tatbikatlarındaki hususlar, sarayda ve vüsaklarda uzmanlar tarafından verilmektedir. Bu eğitim şehir merkezlerinde kurulan kışlalarda yapılan sürekli idmanlarla daha da geliştirilmekte ve olgunlaştırılmaktadır. Her branşın mahir bir uzmanı olup sultanlardan birçoğu bu konulardaki maharetleriyle tanınmaktadır. Çevgân

oyunu özellikle askerî eğitime temel teşkil etmektedir. Gazneli sultanları çevgân oyununu çok sevmektedirler. Çevgân oyunu oynamak, bir bakıma silah kullanmakla eşdeğer sayılabilir. Bu oyun sayesinde düşman etkisiz hale getirilebilir ve düşmanın darbeleri savuşturabilir. Sultanlar fırsat buldukça devlet erkânı ve komutanlarla sık sık çevgân oynamaktadır (Beyhakî, 2004, s. 132, 388, 403, 466). Böylece hem kendilerini dinlendirmiş hem de ordularını daima savaşa hazır ve idmanlı tutmuşlardır. Şair Ferruhî, Mahmud'un savaşa hazırlanmak amacıyla oynanan oyunlardan çevgân oyununu çok iyi oynadığını, savaş aletlerini çok iyi bir şekilde kullanabildiğini, savaşlarda ordunun önünde cesur bir şekilde savaşıp düşmandan asla kaçmadığını zikretmektedir (Ferruhî, 1999, s. 90). Gazneli Mahmud'un H. 418/M. 1027-1028 yıllarında Câtlar üzerine düzenlediği seferde kullandığı askerî teçhizatlar ve uyguladığı taktikler onun askerî dehasını göstermesi bakımından önemlidir (Gerdîzî, 1984, s. 414-415). Onun savaş stratejileri, dönemine göre oldukça yenilikçi ve ordusu deniz savaşlarına adapte durumdadır.

Gazneli Mahmud tahta kaldığı otuz üç yıl boyunca birçok askerî, siyasî ve dinî unvan kazanmıştır. Bu unvanlar, genellikle hizmet ettiği iki ana kaynak tarafından verilmiştir: Bazıları, sipehsâlâr ve vali olarak görev yaptığı Sâmânî hükümdarlarından aldığı unvanlar, diğerleri ise Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh tarafından kendisine verilen unvanlardır (Zeki, 2019a, s. 66). Bu unvanlar, onun hem askerî başarısını hem de dinî ve siyasî meşruiyetini pekiştiren unsurlar olarak işlev görmüştür. Gazneli Mahmud'un bu unvanları, onun bölgedeki etkisini ve prestijini artırmış, hem askerî hem de siyasî alanda önemli bir figür hâline gelmesini sağlamıştır. (Utbi, 1915, s. 93, 138; Gerdîzî, 1984, s. 371-372, 381, 414; Beyhakî, 2004, s. 77, 210, 639-640; Şebânkâreî, 1984, s. 60; Cûzcânî, 2015, s. 29; Mîrhând, 2006, s. 2909; Kazvinî, 2018, s. 314; Nizamülmülk, 2016, s. 126). Bîrûnî, Gazneli Mahmud'u "esedü'l-âlem (âlemin aslanı) ve nâdirtü'z-zaman" (Zamanın nadir şahsiyeti) olarak nitelmiştir (Bîrûnî, 2015, s. 287). "Esedü'l-âlem" ifadesi Mahmud'un cesaretini, gücünü ve kararlılığını simgelerken; "nâdirtü'z-zaman" ifadesi onun çağının nadir ve benzersiz bir şahsiyeti olduğunu vurgular. Bu tür nitelermeler, Mahmud'un sadece bir hükümdar değil, aynı zamanda hem askerî hem de siyasi alanlarda örnek bir lider olarak algılandığını göstermektedir. Mahmud, Hindistan üzerine birçok sefer düzenlemiştir. Bu seferlerde gösterdiği kahramanlık neticesinde "Gazi" unvanı almış, fedakârlıkları ve cesareti onurlandırılmıştır.

Ömrünün büyük bölümünü savaş meydanlarında geçiren Sultan Mahmud, yaptığı uzun seferlerin etkisiyle bitkin düşmüş ve hastalanmıştır. Bu zayıflama, birçok savaşa katılması ve özellikle her yaz mevsimini Hindistan seferlerinde geçirmesinin bir sonucudur (Zehebî, 1983, s. 493). Ancak hekimlerin uyarılarına rağmen gaza faaliyetlerinden geri durmamıştır. Özellikle, H. 418/M. 1027 yılında gerçekleşen Catlar Savaşı sonrasında iyice zayıf düştüğü kaydedilmiştir (Zehebî, 1983, s. 493). Sultan Mahmud'un uzun seferler sonucu yorgun düşmesi ve hastalanmasına rağmen askerî harekâtlara devam etmesi, onun kararlılığını, liderlik özelliklerini ve devletin güvenliğine olan bağlılığını gösterir. Gazneli Mahmud, 23 Rebiyülahir 421/30 Nisan 1030 tarihinde Gazne'de vefat etmiştir (Beyhakî, 2022, s. 12; Hemedânî, 1999, s. 213; Gerdîzî, 1984, s. 419; Zeki, 2019b, s. 9-11)².

² Sultan Mahmud'un ölüm tarihi kaynaklarda farklı zikredilmektedir. *Târîh-i Sîstân*'a göre 22 Rebiyülahir 421/29 Nisan 1030, Şebenkâreî'e göre, 24 Rebiyülahir 421/1 Mayıs 1030, Tarih-i Güzide, H. 421/M. 1030, Mîrhând, H. 421/M. 1030, Cûzcânî, H. 421/M. 1030, Hüseyinî, H. 422/M. 1031, İbnü'l-Esir, H. 421/M. 1030 ve 11 Safer 421/18 Şubat 1030; Bkz. *Târîh-i Sîstân*, 2002, s. 338; Şebânkâreî, 1984, s. 67; Kazvinî, 2018, s. 319; Mîrhând, 2017, s. 120; Cûzcânî, 2015, s. 15, Hüseyinî, 1999, s. 3; İbnü'l-Esir, 1987, s. 307.

SONUÇ

Türk tarihinin önemli ve başarılı liderlerinden biri olan Gazneli Mahmud, devletini güçlü kılmış ve önemli askerî ve siyasî başarılar elde etmiştir. Gazneli Mahmud'un, tarihin büyük Türk hükümdarları ve komutanları arasında önemli bir yere sahip olması onun askerî yeteneklerinin ve liderlik becerilerinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Sultan Mahmud, askerî yetenekleri, siyasî zekâsı ve geniş çaplı fetihleriyle Türk-İslâm dünyasında önemli bir devlet adamı olarak tanınmaktadır. Hayatının büyük bir bölümünü savaş meydanlarında geçiren Sultan Mahmud, Gazneli Devleti'nin hem hükümdarı hem de komutanıdır. Mahmud, genç yaşlarından itibaren babasıyla birlikte seferlere katılmış, erken yaşta sorumluluk almış ve pratik tecrübeler kazanmıştır. Savaş meydanlarında yer alarak askerî stratejiler, savaş taktikleri ve liderlik becerileri konusunda deneyim kazanmış, bu tecrübeler onun askerî alanda yetkin bir lider olmasına yardımcı olmuştur. Bu nedenle çağdaşı olan diğer liderlerden daha üstün stratejik ve taktiksel becerilere sahiptir. Savaş alanlarında sadece fiziksel gücüyle değil, zekâ ve strateji kullanarak da üstünlük sağlamıştır. O, sadece bir savaşçı değil, aynı zamanda bir stratejisttir. Mahmud, harp hilelerini ustaca kullanma konusunda oldukça yetkin bir liderdir. Bu becerisi nedeniyle düşmanları ondan büyük ölçüde çekinmişlerdir. Bu özellikleri sayesinde en sağlam kaleleri ve şehirleri hızla fetheder, en güçlü orduları kolayca hezimete uğratmaktadır. Gazneliler, onun döneminde âdeta bir "gaziler hanedanı" hâline gelmiştir. Mahmud, stratejik zekâsı ve askeri başarılarıyla öne çıkan bir hükümdar olarak dini ve siyasî motivasyonlarını gaza ve cihat ideolojileriyle birleştirerek seferlerinin meşruiyetini sağlamıştır. Sultan Mahmud, zeki, cesur, uzak görüşlü, ihtiyatlı ve adil bir hükümdardır. Gazneli Mahmud'un hükümdarlık süresi boyunca edindiği çeşitli siyasî, dinî ve askerî unvanlar, onun çok yönlü bir lider olduğunu ve geniş bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Extended Abstract

Mahmud of Ghazni's Turkish identity and military personality are the two main factors determining his leadership and historical importance. In this study, a description of Mahmud's birth, his Turkish identity, his appearance, his understanding of sovereignty and his military personality has been drawn by making use of the sources of the period. In particular, in order to better reveal his military personality, the works of historians and poets who personally met Mahmud and lived in the same period with him were utilised.

Historians and poets who personally interviewed Mahmud provide first-hand information about his character, leadership style, military strategies and daily life. This information helps us to understand Mahmud's personality and reign in a more vivid and detailed way. Authors living in the same period also reflect the political, social and cultural atmosphere of the time. In this way, it is possible to evaluate Mahmud's decisions and actions within the conditions and context of the period. Authors who personally interviewed Mahmud reflect their personal observations and evaluations of him in their works. While this sometimes provides a more subjective and personal perspective, it also provides more vivid and detailed accounts than other sources of the period.

Mahmud of Ghazni is known as a leader of Turkish origin. His father Sebük Tigin was also a Turk. While his Turkish origin helped him preserve his cultural values and heritage, his military genius and

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

achievements made him stand out on the stage of history as a great commander and leader. These two elements reinforce Mahmud's legacy and his place in Turkish history. Mahmud's Turkish identity was also reflected in his style of administration and the functioning of the state. He preserved the values and traditions of Turkish culture and integrated these elements into the state administration. Mahmud of Ghazni is remembered with great respect and admiration in the Turkic world.

Mahmud had a superior intelligence in military strategy and tactics. The innovative tactics and strategies he applied in his campaigns show his military genius. He stood out on the battlefield as both a brave warrior and an intelligent commander. Under Mahmud's leadership, the Ghaznavid State organised many expeditions to India and other regions and returned with victories. These victories prove how strong his military personality was. Mahmud had a strong and disciplined army. He managed his army effectively, made military reforms and kept the morale of his soldiers high. This reveals his military leadership skills and management abilities.

Sultan Mahmud is recognised as an important statesman in the Turkish-Islamic world with his military skills, political acumen and large-scale conquests. Sultan Mahmud, who spent most of his life on the battlefields, was both the ruler and commander of the Ghaznavid Empire. Mahmud participated in campaigns with his father from a young age, took responsibility at an early age and gained practical experience. By taking part in battlefields, he gained experience in military strategies, war tactics and leadership skills, and these experiences helped him become a competent leader in the military field. He had strategic and tactical skills superior to other leaders of his contemporaries. He gained superiority on the battlefields not only with his physical strength but also by using intelligence and strategy. He was not only a warrior but also a strategist. Mahmud was a highly competent leader in the skilful use of war tricks. Because of this skill, his enemies were greatly afraid of him. Thanks to these qualities, he could quickly conquer the strongest castles and cities and easily defeat the strongest armies. The Ghaznavids became a 'war machine' during his reign.

KAYNAKÇA

Akkuş, M. (2019). *Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkisi*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (45), 353-369.

Avfî, (1914). *Lubâbu'l-Elbâb*. Sa'îd Nefisî (nşr). Tahran.

Barthold, V.V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Beyhakî, (2004). *Târîh-i Beyhakî*. Ali Ekber Feyyaz (nşr.) Meşhed: İntişârat-ı Dânişgâh-ı Firdevsî.

Beyhakî, (2022). *Târîh-i Beyhakî*. Necati Lügâl (Terc), Hicabi Kırlangıç (Haz.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Beyhakî, (2011). *Dibâ-yı Didarı Metn-i Kâmil Tarih-i Beyhakî*. Doktor Muhammed Cafer Yahâkkî (nşr.) Tahran: İntişârat-ı Tahran.

Bîrûnî, (2015). *Tahkîku Mâ Li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bosworth, C. E. (1963). *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern İran, 994-1040*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Cüzcânî, (2012). *Tabakât-ı Nâsırî. Bünyâd Ferheng-i Cihandaran-ı Gûrî (nşr.)* Kabil: Danişgâhı Kabil.
- Cüzcânî, (2015). *Tabakât-ı Nâsırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*. Erkan Göksu (çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Durdu, A. (2022). *Gazneli Deoleti'nin Askerî Teşkilatı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Fahr-i Müdebbir, (1967). *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a. Ahmed Süheylî Hânsârî (tsh.)* Tahran: İkbâl.
- Fazlullâh-i Hemedânî, Reşîdüddin (1999). *Câmiü't-Tevârîh (C.2/4). Ahmed Ateş (nşr.)* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ferruhî-yi Sîstânî, (1999). *Dîvân. M. Debîr-i Siyâkî (nşr.)* Tahran.
- Firdevsi, (1945). *Şehname I. Necati Lugal-Kenan Akyüz (çev.)* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gerdîzî (1984). *Zeynü'l-Ahbâr. Abdülhay Habîbî (nşr.)* Tahran: İntişârât-ı Bünyad-ı Ferhengi İran.
- Göksu, E. (2011). *Alptegîn: Köle Pazarından Gazne Tahtına. Türk Dünyası Araştırmaları*. 96 (191), 97-116.
- Göksu, E. (2108). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Göksu, E. (2021). *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Halîlî, Halîlullah (2008). *Saltanat-ı Gaznevîyân*. Kâbil: İntişârât-ı Emirî.
- Hudûdü'l-Alem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib* (2020). Abdullah Duman-Murat Ağarı (çev.) İstanbul: Ayışığıkitapları
- Hüseynî, (1999). *Ahbârü'd-Deoleti's- Selçûkiyye*. Necati Lugal (trc.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Cevzî, (1992). *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (15). Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ-Mustafa Abdü'l-Kâdir Atâ (nşr.) Beyrut.
- İbnü'l-Esir, (1987). *el-Kâmil fi't-tarih*. (9). Ahmed Ağırakça-Abdülkerim Özaydın (çev.) İstanbul: Bahar Yayınları,
- Kazvinî, Hamdullâh Müstevfî. (2018). *Târîh-i Güzîde*. Mürsel Öztürk (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Merçil, E. (1994). "Samanî Devleti'nde Türklerin Rolü". *Tarih Dergisi*, (35), 253-266.
- Merçil, E. (2003). "Mahmûd-ı Gaznevî". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (27), 362-365.
- Merçil, E. (2007). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Merçil, E. (1975). "Sebük Tegin'in Pendnâmesi". *İstanbul Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. (6/1-2), 203-233.
- Merçil, E. (2009), "Sebük Tegin". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (36), 262-263.
- Miquel, A. (1991). *İslâm ve Medeniyeti: Doğuştan Günümüze*. Ahmet Fidan ve Hasan Menteş (çev.) Ankara: Birleşik Dağıtım.
- Mîrhând (2006). *Târîh-i Ravzatü's-safâ fi Sîretü'l-enbiyâ' ve el-Mulûk ve el-Hulafâ* (4). Cemşîd Kiyânfer (nşr.) Tahran: Aşâtîr.
- Nazım, M. (1931). *Sultan Mahmud of Ghazna: The Life and Times*. Cambridge: Cambridge University.
- Nizâmülmülk, (2016). *Siyâsetnâme*. Mehmet Altay Köymen (çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Palabıyık, M. H. (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Palabıyık, M. H. (2007). "Gaznelilerin Hindistan Seferleri". *EKEV Akademi Dergisi*. XI, (32), 139-152.

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

Şebânkâreî (1984). *Mecmau'l-Ensâb. Mîr Haşim Muhaddîs* (nşr.) Tahran: İntişârat-ı Emîr-i Kebir.

Târîh-i Sîstân, (2002). *Muhammed Takî Bahar* (nşr.) Tahran: Melikü'shu'ara.

Utbi (1915). *Terceme-i Târîh-i Yemînî. Curfâdekânî* (çev.) Tahran: Çaphânei Ferdin.

Zehebî, Şemseddin b. Muhammed. (1983). *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*. (Thk.) Beyrut: Şuayb el-Arnâvûd.

Zeki, İ. (2019a). *Gazneli Mahmud'un Dinî Politikası*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Zeki, İ. (2019b). *Sultan Mahmud Sonrası Gazneli Devleti'ndeki Taht Mücadeleleri (1030-1040)*. Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (4), 7-26.

 SUITDER SÖZ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>